

Євген Осадчий,
кандидат історичних наук
провідний спеціаліст групи охорони
історико-культурної спадщини
при управлінні культури Сумської ОДА

МУТИНСЬКИЙ ЗЛАТОУСТІВСЬКИЙ МОНАСТІР

Стаття присвячена локалізації Мутинського Златоустівського (Спаського) монастиря. Наводяться дані про його місце розташування, параметри та планування.

Ключові слова: монастир, с. Мутин, укріплення, XVIII ст.

Середнє Посейм'я в першій половині XVII ст. було прикордонною територією між Річчю Посполитою та Московським царством. Військово-адміністративними центрами в регіоні були Путивль та Новгород-Сіверський. Поряд з ними розташовувалися православні монастирі. Найвідоміші з них – Путивльський Молченський та Новгород-Сіверський Спаський. Ці обителі відігравали помітну роль у духовному житті Сіверщини та, водночас, були потужними фортецями. Після 1654 року середня течія Сейму входить до складу Гетьманщини. На зміну польським можновладцям приходить козацька старшина, яка опікувалася духовними обителями та була ініціатором створення нових обителей. Один з них – чоловічий Мутинський Златоустівський монастир було засновано в першій половині XVIII ст. між селами Мутин та Камінь поблизу Кролевця.

Вперше дані про монастир опубліковано О. Лазаревським. Вчений подав його короткий опис з перерахуванням храмів та споруд. Місце розташування вказане між селами Камінь та Мутин [1, с. 451]. Довгий час точне місце розташування пам'ятки було відоме лише місцевим краєзнавцям та шукачам скарбів. У 2009 р. І. Ситим було опубліковано печатку монастиря, зроблену з фальшивої західноєвропейської монети [3, с. 357]. Архівний фонд Мутинського монастиря зберігається у фондах ЦДІАК, м. Київ [6].

Довгий час місце розташування монастиря лишалося не встановленим. У 2010 р. за повідомленням директора Кролевецького краєзнавчого музею А. Карася Р. Терпиловським та Г. Жаровим було здійснене шурфування городища, що знаходилося неподалік Мутинського могильника, на якому велися археологічні дослідження. У ході розвідувальних робіт виявлено керамічний матеріал доби раннього залізного віку та роменської археологічної культури [5, с. 311]. У 2017 р. у ході моніторингу пам'яток культурної спадщини Кролевецького району автором було знято топографічний план городища. Під час робіт з картографування було виявлено численні фрагменти гончарного посуду козацької доби, фрагменти цегли та кахлі, що були викинуті скарбошукачами.

Співставлення описів монастиря та даних археологічних досліджень дало змогу локалізувати Мутинський Златоустівський монастир саме на території городища «Камінь». У 2018 р. пам'ятку археології городище «Камінь» було подано для занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Городище «Камінь» розташоване за 1,3 км на північний захід від західної околиці с. Камінь та за 1,9 км на південний схід від східної околиці с. Мутин Кролевецького району. Городище займає мис, утворений ярами та схилом надзаплавної тераси правого берега р. Сейм. Схили берегового плато та ярів круті, поверхня майданчика городища рівна, висота над рівнем заплави становить 30 м.

Городище має форму близьку до трикутної. Розміри майданчика становлять 90×110×160 м. З північно-східної, напільної сторони, вузький перешийок мису укріплений валом баштоподібної форми висотою 4 м. У західній частині внутрішній схід валу був вибраний до рівня підшови. Похила стрілка мису в південній частині відрізана ровом шириною 4 м і глибиною 1,5 м та валом шириною 5 м та висотою 1,4 м.

У 1718 р. на території городища було засновано чоловічий монастир. За своїм устроєм він виділявся з-поміж решти обителей Чернігово-Сіверщини. Переважна більшість з них була збудована з цегли за архітектурними проектами. Аналіз планування Мутинського Златоустівського монастиря свідчить про його архаїчність. Місцем його розташування було обране малодоступне земляне укріплення між двома значними населеними пунктами на Сеймі. Схожі риси простежуються на території Північно-Східної Слобожанщини, де в середині – другій половині XVII ст. виникають ряд монастирів, що розташовувалися саме на місці старих городищ. Ці обителі були не тільки оплотами віри, але й добре захищеними фортецями. Навіть нечисленна братія в разі небезпеки могла захистити монастир від нападу. Хоча регіон Середнього Посейм'я в першій половині XVIII ст. вже не мав статусу прикордонного.

За описами монастиря відомо, що на його території було два храми – Спаський та Іоанна Златоуста. Місце їх розташування поки що не встановлене. Перший храм міг знаходитися в центрі обителі, де було вільне від забудови місце. Є припущення, що другий храм розташовувався при в'їзді до монастиря. Саме там виявлено вибірку ґрунту у внутрішньому схилі валу та пробитий прохід над краєм урвища. Сюди вели дві дороги, що зв'язували монастир з навколишніми населеними пунктами. Перша дорога з'єднувала села Камінь та Мутин, друга вела із заплави вузьким каньйоном. Ця дорога вела до невеликого поселення на місці першої надзаплавної тераси р. Сейм. Воно виявлене у 1968 р. археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом О. Сухобокова. Його розміри 100×50 м. За описом монастиря О. Лазаревського монастир мав 3 підданих, вірогідно на поселенні проживали сім'ї монастирських селян [1, с. 451].

Слідів огорожі монастиря не виявлено. З напільної сторони обитель захищав високий баштоподібний вал. Схили мису круті та майже недоступні. Розташування споруд по краям мису давало змогу використовувати їх стіни в якості огорожі.

Розташування келій та господарських споруд типове для монастирів Лівобережної України. Вони знаходилися по краю мису. Це переважно прямокутні в плані западини, що лишилися від споруд на цегляному фундаменті. Кілька з них мали рештки мурованих підвалів. Майже усі споруди мали опалювальні пристрої. Поряд з ними виявлені численні фрагменти кахлів зі слідами кіптяви. Два великих фрагменти кахлів знайдені поблизу котловану споруди, що знаходиться біля східного краю монастиря. Тут грабіжниками було зруйновано опалювальний пристрій, вірогідно, кахляну піч. Знайдені кахлі мають рослинний орнамент у вигляді квітів та гілок з листями, верхівки гілок оформлені як рівнобічний хрест. Відбиток чіткий, орнамент повторюється на кількох фрагментах (рис. 2). Кахлі якісного виробництва, румпа прикріплена акуратно, шви затерті. Датування кахлів за аналогіями знахідок з Батурина та Любеча – 60-ті рр. XVII – початок XVIII ст. (визначення Л. Мироненко) Знахідки кахлів поблизу майже усіх котлованів споруд дозволять у майбутньому виділити ті, що відносяться до першого та другого періодів існування обителі.

Отже, Мутинський Златоустівський монастир локалізовано на городищі «Камінь», що знаходиться між селами Камінь та Мутин. За своїм плануванням обитель має близькі аналогії серед слобожанських обителей. Як пам'ятка археології є дуже перспективним для вивчення, але активно грабується шукачами скарбів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, земледелия и управления. Т. 2. Полк Нежинский / А. М. Лазаревский. – К.: типогр. К. Н. Милевского, 1893. – С. 451.
2. Путивльський краєзнавчий музей, КН 22219, Арх. 1222; КН 22220, Арх. 1223.
3. Ситий І. М. Печатка Мутинського монастиря / І.Ситий // Чернігівські старожитності: наук. зб. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2009. – Вип. 2. – С. 357.
4. Сухобоков О. В. Отчёт о разведках Левобережной группы Раннеславянской экспедиции ИА АН УССР за 1968 г. / О. В. Сухобоков // НА ИА НАН У, 1968/13в, Ф.е. № 5339-5342. – С. 7.

5. Жаров Г. В. Дружинний могильник рубежа ер на Сейме / Г. В. Жаров, Р. В. Терпиловський // *Inter Ambo Maria. Северные варвары на пути из Скандинавии к Черному морю. Тез. докл. конф.* – Симферополь, 2012. – С. 301–311.
6. ЦДІАК (м. Київ), ф. 136, спр. 1, 2.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.

НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України.

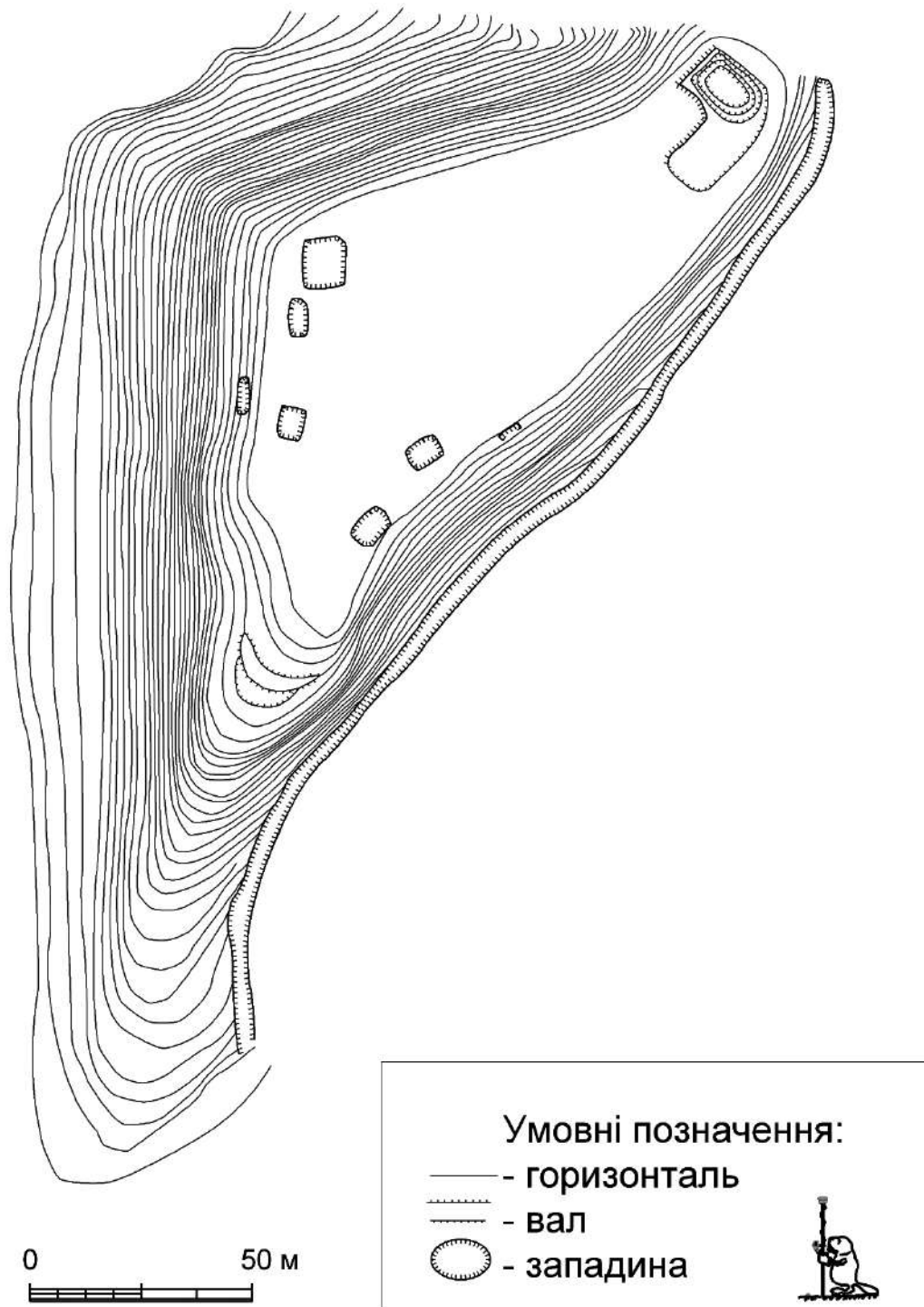
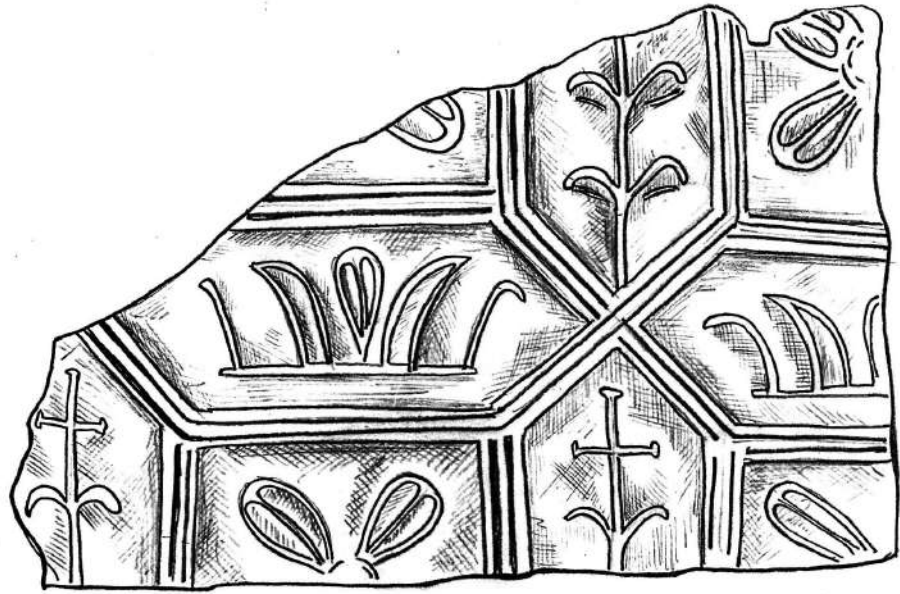

Рис. 1. Городище Камінь. План Є. М. Осадчого та О. В. Короті.

0 1 3cm

Рис. 2. Кахлі другої половини XVII – початку XVIII ст.
території Мутинського монастиря.